

Beleidsadvies Midden- en Oost-Europeanen en Middelengebruik (Mainline)

Evaluatie van inhoud en bruikbaarheid

Op 16 december 2010 bracht Mainline het beleidsadvies "Alcohol en druggebruikers uit Midden- en Oost-Europa in Nederland" uit. Het Trimbos-instituut heeft in de maanden na het uitkomen alle ontvangers van het beleidsadvies gevraagd een korte vragenlijst in te vullen om het beleidsadvies te evalueren op de inhoud en bruikbaarheid voor de eigen organisatie/situatie. In deze factsheet vindt u de resultaten van deze evaluatie.

Doel beleidsadvies

"Alcohol en druggebruikers uit Midden- en Oost-Europa in Nederland"

Het beleidsadvies wil handvatten bieden in antwoord op de vraag of en welk hulpverlenings- en ondersteuningsaanbod minimaal beschikbaar zou moeten zijn voor Midden- en Oost-Europese middelengebruikers, om te garanderen dat druggebruik met zo min mogelijk schade voor de gezondheid gepaard gaat. Het beoogt ondersteuning te bieden bij het vormgeven van beleid voor deze kwetsbare groep.

Wie heeft het beleidsadvies ontvangen?

In totaal is het beleidsadvies aan 319 adressen verstuurd. De meesten ontvingen het beleidsadvies per mail, een aantal daarnaast per post. Het beleidsadvies is verspreid aan de volgende personen:

- Genodigden voor de werkgroep 'Oost-Europeanen en middelengebruik'
- Leden van de Federatie Opvang
- Respondenten van de eerder door het Trimbos-instituut uitgevoerde inventarisatie 'Oost-Europeanen en middelengebruik in Nederland', die aangaven geïnformeerd te willen blijven.
- 43 centrumgemeenten
- Leden van de vakgroep OGGZ (via GGD Nederland)

Wie heeft de vragenlijst ingevuld?

Het verzoek voor het invullen van de evaluatievragenlijst is per e-mail aan alle ontvangers van het beleidsadvies gestuurd. In een aantal gevallen ging het om algemene adressen van centrumgemeenten of instellingen. In de uitnodigingsmail is gevraagd de link naar de vragenlijst

door te sturen aan de persoon aan wie ook het beleidsadvies is doorgestuurd. In hoeveel gevallen deze uitnodiging ook bij de juiste persoon terecht is gekomen is onduidelijk.

Een paar e-mail adressen bleken niet te werken en een aantal respondenten viel af vanwege langdurige afwezigheid of vertrek. Daarnaast reageerde een aantal personen met de mededeling dat zij de vragenlijst niet zouden invullen. Redenen die hiervoor werden gegeven zijn: niet bekend met het beleidsadvies, te weinig of geen relevantie van het beleidsadvies voor de eigen werksituatie of de vragenlijst was al door collega's ingevuld. Uiteindelijk bleef een groep van 292 potentiële respondenten over. In totaal zijn 101 mensen begonnen aan het invullen van de vragenlijst, waarvan er 79 voldoende vragen hebben beantwoord om meegenomen te worden in de hier beschreven resultaten.

In de tabel rechts staat een aantal kenmerken aangegeven van de 79 respondenten die de vragenlijst voldoende hebben ingevuld. Medewerkers van gemeenten werken bij verschillende diensten, zoals Maatschappelijke Ontwikkeling, Onderwijs Cultuur en Welzijn, en Samenleving. Er is een redelijk goed verspreide dekking gehaald, waarbij binnen de

provincies de vragenlijst door mensen uit verschillende gemeenten/steden is ingevuld.

Werkzaam bij	Aantal	%
GGD	13	16
Gemeente/politie*	29	37
Maatschappelijke opvang / Verslavingszorg	37	47
Totaal	79	100%

* Waarvan 1 werkzaam bij een kenniscentrum.

Regio*	Aantal	%
Zuid	24	30
West	34	43
Noord-Oost	21	27
Totaal	79	100%

* Zuid: Zeeland, Noord-Brabant en Limburg.

West: Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht.

Noord-Oost: overige 6 provincies.

Het overgrote deel van de respondenten geeft aan zich binnen hun werk voornamelijk of uitsluitend bezig te houden met beleid (71%). De meeste

MOE-landers in Nederland – een paar cijfers en berichten

MOE-landers zijn mensen afkomstig uit Midden- en Oost-Europese landen. In mei 2004 traden Polen en zeven andere MOE-landen (Estland, Letland, Litouwen, Tsjechië, Slowakije, Hongarije en Slovenië) toe tot de EU, in januari 2007 gevolgd door Roemenië en Bulgarije. Het aantal formeel geregistreerde migranten afkomstig uit de diverse MOE-landen is sinds 2004 meer dan verdubbeld. Per 1 januari 2004 (vóór de EU-uitbreiding) woonden ruim 40.000 personen geboren in een van de nieuwe EU-lidstaten in Nederland. Per 1 januari 2010 was hun aantal toegenomen tot 102.000, waaronder 57.000 Polen. Lang niet iedere arbeidsmigrant uit de MOE-landen is echter formeel ingeschreven. Immers, alleen personen die langer dan vier maanden in Nederland verblijven dan wel van plan zijn om langer dan vier maanden in Nederland te verblijven, moeten zich inschrijven in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA). (Onderzoek "Arbeidsmigranten uit Polen, Roemenië, en Bulgarije in Den Haag. Sociale leefsituatie, arbeidspositie en toekomstperspectief", van Snel en anderen, Erasmus Universiteit, 2011)

Nederland telt circa 170.000 geregistreerde en naar schatting een kleine 100.000 niet geregistreerde MOE-landers, migranten uit landen in Midden- en Oost-Europa. (De Handhavingskrant (www.hetccv.nl), december 2010)

Het aantal immigranten uit Midden- en Oost-Europese landen bedraagt nu zo'n 200.000, aanzienlijk meer dan de 14.000 die Nederland na de uitbreiding van de EU in 2004 verwachtte. (Algemeen Dagblad, 15 april 2011)

Nu komen jaarlijks ongeveer 100.000 voornamelijk Poolse arbeidskrachten al dan niet tijdelijk naar Nederland. In 2015 zullen dat er volgens de uitzendkoepel ABU ruim 180.000 zijn. De koepel baseert zijn verwachting op een enquête onder de aangesloten uitzendbureaus. Die halen nu bijna 48.000 uitzendkrachten uit Oost-Europa naar Nederland. Vorig jaar waren dat er nog ruim 37.000. (Seizoensarbeid.nl, 13 december 2010)

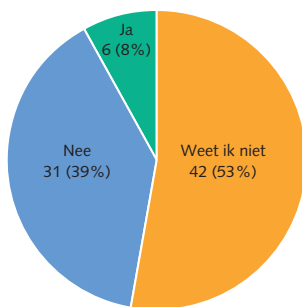
Eind 2009 waren er 690 mensen uit Oost-Europa die bijstand kregen. Eind vorig jaar waren er 1.527 met een WW-uitkering. (de Volkskrant, 15 april 2011)

overige respondenten houden zich voornamelijk of uitsluitend bezig met de uitvoering (22%). Drie respondenten geven andere werkzaamheden op, bijvoorbeeld onderzoek.

Situatie van Midden- en Oost-Europeanen die alcohol of drugs gebruiken

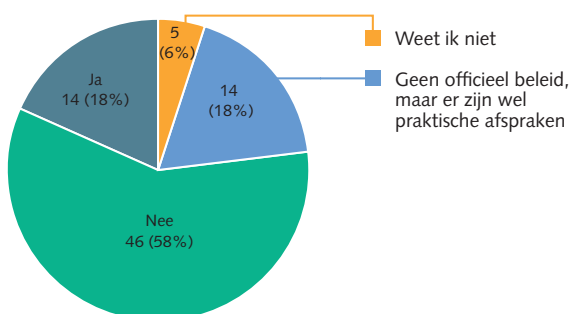
Voorafgaand aan de vragen over het beleidsadvies is respondenten een aantal vragen gesteld naar de situatie m.b.t. Midden- en Oost-Europeanen die alcohol of drugs gebruiken in de eigen regio. Hieronder per vraag de antwoorden van maximaal 79 respondenten in cirkeldiagram en een korte toelichting op hun antwoorden.

Is er in de afgelopen 6 maanden iets veranderd in de leef-/werksituatie van Midden- en Oost-Europeanen die alcohol of drugs gebruiken in uw regio?

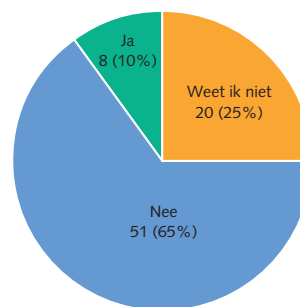
Bij respondenten die aangeven dat er iets is veranderd gaat het in sommige gevallen om een signalering dat het aantal MOE-landers toeneemt, waarbij één respondent aangeeft dat het erop lijkt dat arbeidsmigranten zich steeds meer permanent willen vestigen. In andere gevallen gaat het om verslechteringen van leefomstandigheden, bijvoorbeeld door toenemende werkloosheid en toenemend alcoholgebruik. "Door berichtgeving in de pers staan zij meer in de aandacht, waardoor de discussie rondom hulpverlening op gang komt. Dit heeft zowel negatieve als positieve kanten voor de leef-/werksituatie van de cliënt." (Maatschappelijke opvang, Den Haag).

Is er binnen uw instelling beleid m.b.t. zorg en hulpverlening aan Midden- en Oost-Europeanen die alcohol of drugs gebruiken?

Wanneer respondenten aangeven dat er geen beleid is, is dat in een aantal gevallen omdat ze niet of te weinig met deze doelgroep en bijkomende problematiek te maken krijgen. Het zijn voornamelijk medewerkers van de maatschappelijke opvang en verslavingszorg die aangeven dat er binnen de instelling beleid is of praktische afspraken zijn gemaakt m.b.t. deze doelgroep. Als toelichting wordt een aantal keer aangegeven dat het beleid geen onderscheid maakt naar herkomst, dat MOE-landers dezelfde behandeling krijgen als anderen. Vaak betekent dit dat ze, zeker in geval van niet-rechthebbende MOE-landers, worden afgewezen wegens regiobeleid, onverzekerd zijn, geen eigen bijdrage kunnen leveren, etc. Een aantal keer wordt gesproken over noodopvang en remigratie-projecten, het openstellen van de spuitomruil voor deze doelgroep en het hebben van een aparte locatie of apart spreekuur waar deze mensen terecht kunnen. In een enkel geval is er de mogelijkheid om methadon gericht op afbouw te verstrekken.

Is er in de afgelopen 6 maanden iets veranderd in uw beleid m.b.t. zorg en hulpverlening aan Midden- en Oost-Europeanen die alcohol of drugs gebruiken in uw regio?

Van de 8 respondenten die aangeven dat er in de afgelopen 6 maanden iets is veranderd, zijn er 6 werkzaam bij maatschappelijke opvang of verslavingszorg. De verandering in beleid heeft betrekking op het starten met noodopvang, terugkeerprojecten en huisartsensprekuren. Maar ook op het proberen meer contact te leggen en het uitvoeren van inventariserend onderzoek naar deze doelgroep en de behoefte aan zorg.

Wat is er met het beleidsadvies gebeurd?

De meeste respondenten geven aan het beleidsadvies van Mainline per e-mail te hebben ontvangen. Vier respondenten hebben het advies zelf van de website van Mainline gedownload en 7 gaven een andere weg van ontvangst op (via het Trimbos-instituut, via de vakgroep OGGZ of via een collega). Ongeveer tweederde van de respondenten heeft het beleidsadvies ten tijde van het invullen van de

Quotes

"Ik ben blij dat eindelijk iemand geïnteresseerd in dit probleem is. Het probleem was vele jaren bekend maar niemand was bezig om het probleem op te lossen." (Verslavingszorg, rapportcijfer 9)

"Goede informatie maar ik miste een overzichtelijke factsheet waar de informatie beknopt op staat." (Verslavingszorg, rapportcijfer 7)

"Ben tevreden over de praktische inslag van het advies." (Gemeente, rapportcijfer 7)

"Het bieden van medische basiszorg is vanwege de aanzuigende werking geen goed beleidsadvies." (GGD, rapportcijfer 6)

"Het gaat hoe dan ook om een betrekkelijk kleine groep harddrugsgebruikers en een iets grotere groep alcoholverslaafden. Veel van de geschetste problemen gelden ook voor de 'gewone' daklozen: onverzekerd, verslaafd, dakloos, geen sociaal netwerk dat soelaas kan bieden. Taalprobleem komt daar wel bij voor deze groep. Om iets te bereiken met deze groep is minimaal toegang tot eerste opvang nodig. Aanzuigende werking op mensen die goedkoop onderdak zoeken moet daarbij vermeden worden. Als het te bereiken doel is dat mensen adequate zorg en perspectief wordt geboden, dan is het nuttig om te kijken wat het land van herkomst op dat terrein kan bieden. Ik zou ook kijken wat de EU (met name het directoraat generaal Employment, dat zowel over arbeidsmigratie als sociale zekerheid gaat) daarin kan betekenen. Voor problematische Moelanders lijkt repatriëring meer voor de hand te liggen dan een pappen en nathouden traject in Nederland. Dan is wel adequate opvang en zorg in het herkomstland noodzakelijk. Gezien het voorbeeld in Utrecht zou dat moeten kunnen. Mogelijk is dat zelfs effectiever en doelmatiger dan zorg hier in Nederland aanbieden." (Maatschappelijke opvang, rapportcijfer 5)

vragenlijst helemaal of gedeeltelijk gelezen (respectievelijk 24 en 29 personen). Er is weinig verschil in kenmerken tussen de totale groep respondenten en de groep die het beleidsadvies geheel of gedeeltelijk heeft gelezen. Het advies is iets vaker door medewerkers van maatschappelijke opvang en verslavingszorg gelezen dan door medewerkers van een GGD, gemeente of politie, maar dit verschil is klein.

In bijna de helft van de gevallen waarin het beleidsadvies geheel of gedeeltelijk is gelezen, is het niet verder besproken of doorgestuurd aan collega's. Tien respondenten geven aan dat het advies nog besproken zal worden binnen de instelling en elf respondenten hebben het al doorgestuurd of met collega's besproken. Vijf respondenten weten niet of het beleidsadvies besproken is binnen de organisatie. Bij organisaties of instellingen waar er al beleid is of er praktische afspraken zijn gemaakt rondom zorg en hulpverlening aan Midden- en Oost-Europeanen die middelen gebruiken is het beleidsadvies iets vaker gelezen en (wordt het) besproken/doorgestuurd, dan bij organisaties of instellingen waar er nog geen beleid is op dit gebied.

Hoe wordt het beleidsadvies beoordeeld?

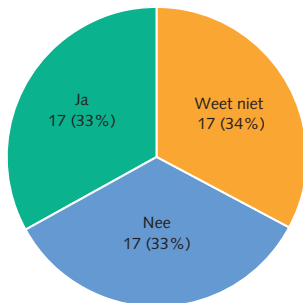
Het beleidsadvies krijgt van respondenten die het geheel of gedeeltelijk hebben gelezen een gemiddeld rapportcijfer van een 7 (variërend van 5 tot 9). Het rapport wordt als helder, duidelijk en goed leesbaar beoordeeld. Respondenten noemen het een adequate beschrijving van de problematiek van deze doelgroep, waarbij een goede inventarisatie van oplossingsrichtingen wordt geboden. Dat gezegd hebbende vond ook een aantal respondenten dat de aanbevelingen voor de hand liggend zijn en niets toevoegen aan de al bekende informatie.

De meningen zijn verdeeld over de toepasbaarheid en haalbaarheid van de aanbevelingen. Waar sommigen de adviezen concreet en praktisch vinden, hadden anderen moeite met het vertalen van de aanbevelingen naar de eigen werksituatie. Tevens wordt opgemerkt dat het beleidsadvies vooral is ingestoken vanuit het gezondheidsbelang van de doelgroep en minder vanuit veiligheid en het risico op aanzuigende werking.

De vraag of respondenten iets in het beleidsadvies missen wordt 13 keer met 'ja' beantwoord. De rest geeft aan niets te missen (n=38). Onderwerpen of thema's die worden gemist zijn een financiële onderbouwing, veiligheid (aanzuigende werking), criminaliteit, prostitutie en infectieziekten. Verder wordt het belang van investeringen op Europees niveau om repatriëring succesvol te laten verlopen genoemd. Tenslotte vinden een paar respondenten de aanbevelingen iets te weinig praktisch met betrekking tot taal en cultuur.

Oordeel over de bruikbaarheid

Biedt het beleidsadvies ondersteuning bij uw huidige activiteiten?

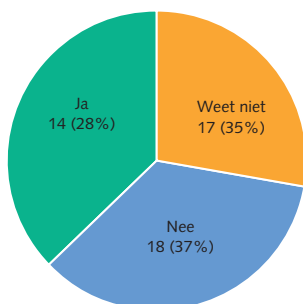
Toelichting Ja:

Respondenten geven aan dat het beleidsadvies meer inzicht geeft in de problematiek en mogelijke oplossingsrichtingen. Deze onderbouwing kan helpen om draagvlak te creëren, om als achtergrond te gebruiken bij discussies over op te stellen beleid. Bij sommige is het een bevestiging van al bestaand beleid of bestaande praktijk.

Toelichting Nee:

Drie respondenten gaven de toelichting dat er nog geen apart beleid of voornemen tot apart beleid is. Bij één respondent is er nu vooral aandacht voor huisvesting en bij een laatste respondent zijn de beleidsadviezen al grotendeels de praktijk.

Biedt het beleidsadvies aanknopingspunten om nieuw beleid te ontwikkelen of huidig beleid te wijzigen?

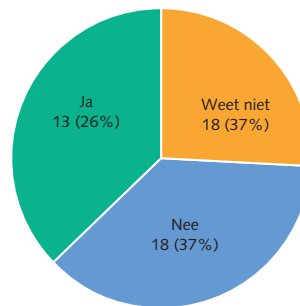
Toelichting Ja:

Sommige respondenten zeggen dat de doelgroep nog niet expliciet in beleid is genoemd en dat het beleidsadvies aanleiding is om na te gaan of het probleem groeiende is. Samenwerking wordt benadrukt, waarbij genoemd wordt dat voor gerichte aansturing van de uitvoering van beleid meer duidelijkheid moet komen over verantwoordelijkheden en taken van rijk en gemeenten.

Toelichting Nee:

Als voornaamste reden wordt aangegeven dat MOE-landers geen aparte doelgroep zijn waarvoor beleid gemaakt wordt, dat het huidige beleid nog voldoet of dat het beleidsadvies geen nieuwe aanknopingspunten biedt ten opzichte van de al bekende lacunes.

Biedt het beleidsadvies aanknopingspunten om het zorg-/hulpverleningsaanbod voor deze doelgroep aan te passen?

Toelichting Ja:

Respondenten die 'ja' antwoordden geven aan dat het vooral stof tot nadenken geeft over mogelijke oplossingsrichtingen. Het geeft inhoudelijke informatie dat als ondersteuning kan bieden voor voorgestelde activiteiten en de daarbij behorende lobby. Eén heel concreet antwoord is dat het aanknopingspunten biedt als het gaat om voorlichtingen, informatieoverdracht en tolken.

Toelichting Nee / Weet niet:

Geen relevantie, te kleine doelgroep, het huidige aanbod voldoet nog, of de respondent houdt zich niet bezig met zorgaanbod. Verder wordt aangegeven dat het al dan niet helpen van deze groep een kwestie is die op politiek niveau besloten moet worden. Een paar respondenten die 'weet niet' antwoordden geven aan dat het mogelijk zou kunnen zijn, maar dat dit eerst intern besproken moet worden.

Quotes

"Genoeg handvaten om naar de toekomst beter te signaleren naar evt. beleidsmakers van o.a. Gemeente." (Maatschappelijke opvang, rapportcijfer 8)

"Notitie is kort en bondig en zeker bruikbaar. Vooralsnog ligt het accent echter op de huisvesting en integratieactiviteiten ten behoeve van arbeidsmigranten. Alcohol- en drugsgebruik wordt (nog) niet ervaren als een echt probleem." (Gemeente, rapportcijfer 6)

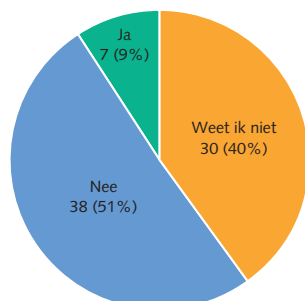

"Staan een aantal belangrijke en goede zaken in. Een en ander valt en staat met beleid wat overheid voert. Wie gaat wat betalen?" (Verslavingszorg, rapportcijfer 7)

"We praten over een doelgroep die duidelijk tussen wal en schip valt, veelal een trieste achtergrond heeft, overlast veroorzaakt en vaak met gezondheidsproblemen 'onder het maaiveld' verdwijnt. De beleidsaanbevelingen zijn helder en concreet, en zorgen ervoor dat er meer zicht komt op de achterliggende problematiek waardoor ook naar de uiteindelijke hulpvraag van de MOE cliënten (zoals wij ze noemen) en een basisaanbod gekeken kan worden." (Maatschappelijke opvang, rapportcijfer 8)

Heeft u of uw organisatie behoefte aan ondersteuning bij het opzetten of uitvoeren van activiteiten gericht op deze doelgroep?

Toelichting:

Er is behoefte aan ondersteuning bij het inrichten van een informatiepunt voor de doelgroep en het ontwikkelen van voorlichtingsmateriaal in de eigen taal (bv. over zorgverzekering). Een aantal respondenten zegt nu (nog) geen plannen te hebben om hiermee aan de slag te gaan. In sommige gevallen omdat de doelgroep niet of te weinig aanwezig of in beeld is. Bij een paar respondenten moet nog uit intern overleg blijken of er behoefte is aan ondersteuning.

Samenwerking

De evaluatievragenlijst sloot af met twee vragen over de samenwerking met andere organisaties en instellingen. Respondenten is gevraagd met welke organisaties ze nu samenwerken met betrekking tot middelengebruikende MOE-landers en met welke organisaties ze zouden willen samenwerken wanneer het beleid of aanbod rondom deze groep opgezet of uitgebreid zou worden. De meeste respondenten werkten al samen met andere organisaties en zou zich ook nog op andere organisaties richten bij het opzetten of uitbreiden van activiteiten gericht op deze doelgroep (zie onderstaande tabel).

Ruim de helft van de respondenten werkt samen, te weten met 3-5 andere organisaties. De meest genoemde samenwerkingspartners zijn verslavingszorg (57%), politie (57%), maatschappelijke opvang (49%), gemeente (46%) en GGD (45%). Van de zes respondenten die samenwerken met organisaties in het land van herkomst, werken er vier samen met MONAR in Polen. Andere organisaties die worden genoemd zijn bijvoorbeeld kerken, woningbouwvereniging, de Poolse ambassade en de voormalige stedenband Den Haag - Warschau.

		Werkt nu al samen met organisaties m.b.t. deze doelgroep?	
N = 74		Ja	Nee
Zijn er nog andere organisaties waar u zich op zou richten bij opzetten of uitbreiden van beleid of aanbod?	Ja	35 / 47%	9 / 12%
	Nee	22 / 30%	8 / 11%

Organisaties waarmee respondenten in de toekomst nog zouden willen samenwerken zijn vooral werkgevers/uitzendbureaus en organisaties in het land van herkomst.

Medewerkers van maatschappelijke opvang en verslavingszorg geven het meest aan met andere organisaties samen te werken (t.o.v. medewerkers van GGD of gemeente/politie). Ook geven medewerkers van maatschappelijke opvang en verslavingszorg vaker dan andere respondenten aan met andere organisaties te willen samenwerken bij het opzetten of uitbreiden van beleid of aanbod (naast de bestaande samenwerkingsrelaties). Daarbij worden met name gemeenten, GGD, werkgevers/uitzendbureaus en organisaties in het land van herkomst genoemd.

Medewerkers van gemeenten/politie geven als enige aan al samenwerking te hebben met werkgevers/uitzendbureaus. Daarnaast geven deze medewerkers aan geen samenwerking met organisaties in het land van herkomst te hebben en zich ook niet hierop te willen richten bij het opzetten of uitbreiden van beleid of aanbod rondom deze doelgroep.

Samenvatting

De meeste respondenten geven aan dat er binnen de eigen instelling geen beleid is met betrekking tot de doelgroep Midden- en Oost-Europeanen die middelen gebruiken. In een aantal gevallen zijn praktische afspraken gemaakt en in eenzelfde aantal gevallen is er een beleid opgesteld. Het overgrote deel van de respondenten geeft aan zich binnen hun werk voornamelijk of uitsluitend bezig te houden met beleid.

Het beleidsadvies is door de meeste respondenten per e-mail van Mainline ontvangen en tweederde geeft aan het advies geheel of gedeeltelijk te hebben gelezen. In bijna de helft van de gevallen waarin het beleidsadvies geheel of gedeeltelijk is gelezen, is het niet verder besproken of doorgestuurd aan collega's. Bij organisaties of instellingen waar er al beleid is of er praktische afspraken zijn gemaakt voor de doelgroep Midden- en Oost-Europeanen die middelen gebruiken is het beleidsadvies iets vaker gelezen en (wordt het) besproken/doorgestuurd, dan bij organisaties of instellingen waar er nog geen beleid is op dit gebied.

Het beleidsadvies krijgt van respondenten die het geheel of gedeeltelijk hebben gelezen een gemiddeld rapportcijfer van een 7. Het rapport wordt als helder, duidelijk en goed leesbaar beoordeeld. Respondenten noemen het een adequate beschrijving van de problematiek van deze doelgroep, waarbij een goede inventarisatie van oplossingsrichtingen wordt geboden. De meningen zijn verdeeld over de toepasbaarheid en haalbaarheid van de aanbevelingen en er wordt opgemerkt dat het beleidsadvies vooral is ingestoken vanuit het gezondheidsbelang van de doelgroep en minder vanuit veiligheid en het risico op aanzuigende werking. Thema's die worden gemist zijn onder andere een financiële onderbouwing, criminaliteit, prostitutie en infectieziekten.

Ruim de helft van de respondenten werkt samen met andere organisaties. Partners zijn verslavingszorg, politie, maatschappelijke opvang, gemeente en GGD.

Slechts een kwart tot een derde van de respondenten beoordeelt het beleidsadvies bruikbaar als ondersteuning bij huidige activiteiten of als aanknopingspunt om beleid te ontwikkelen of het zorg- en hulpverleningsaanbod aan te passen. Daarbij moet worden opgemerkt dat minstens een even groot deel van de respondenten aangeeft hier geen antwoord op te weten. De respondenten die behoefte hebben aan ondersteuning bij het opzetten en uitvoeren van activiteiten gericht op deze doelgroep noemen met name de inrichting van een informatiepunt voor MOE-landers en de ontwikkeling van voorlichtingsmateriaal in hun taal.

Contact

Anouk de Gee
Trimbos-instituut
agee@trimbos.nl

Ineke Baas
Mainline
i.baas@mainline.nl

Colofon

Onderzoek en redactie
Anouk de Gee
Agnes van der Poel

Productiebegeleiding
Joris Staal

Deze uitgave is te bestellen via
www.trimbos.nl/webwinkel met
artikelnummer **AF1059**

Trimbos-instituut
Da Costakade 45
Postbus 725
3500 AS Utrecht
T: 030-297 11 00
F: 030-297 11 11

© 2011, Trimbos-instituut, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervaelvoudigd en/of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande toestemming van het Trimbos-instituut.